

بانکداری اسلامی در ایران نقاط قوت و ضعف

پدیدآورده (ها) : چقازردی، محمد کاظم
اقتصاد :: تازه های اقتصاد :: خرداد 1382 - شماره 99
از 21 تا 23

آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/806911>

دانلود شده توسط : رحمان قاسمی
تاریخ دانلود : 28/01/1396

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

www.noormags.ir

بانکداری اسلامی در ایران

(نقاط قوت و ضعف)

قسمت اول

دکتر محمد کاظم پقارزردی *

عنوان گامی مؤثر در اسلامی کردن بانک ها، تنها قسمتی از نظام کلی اقتصاد اسلامی است. حذف بهره به تنهایی نمی تواند نظام اقتصادی را بر موازین اسلامی انطباق دهد، چرا که مهمترین عناصر نظام اجتماعی - اقتصادی اسلام عبارتند از: عدل، صداقت، کار خلاق، احترام برای حقوق دیگران و تطابق کامل رفتار اقتصادی هر فرد با معقدهات اخلاقی او. استقرار حاکمیت نظام بانکداری اسلامی تنها با حذف عملیات ربوی از نظام بانکداری خاتمه نمی یابد. تغییر و دگرگونی خلیقات مسئولان، متصدیان و گردانندگان بانک ها و انطباق اعمال و رفتار آنان با ویژگی های اخلاق اسلامی می تواند ضمانت اجرایی انطباق عملیات بانکی بر موازین اسلامی را بیش از پیش فراهم آورد.

یکی از مهمترین تعالیم دین اسلام برای برپایی عدالت اجتماعی و حذف هرگونه بهره وری ظالمانه در معاملات، تحریم منابع درآمد نامشروع است. ربا مصداق بارز این درآمد نامشروع به شمار می رود. ربا نه تنها سرچشمه ظلم اجتماعی، بلکه یکی از علت های سوء کاربرد منابع مالی و مایه رشد کاذب و عامل نابسامانی اقتصادی و دیگر مشکلات است.

تحقق اهداف نظام پولی و بانکی اسلام، مستلزم استقرار عدالت اقتصادی و اجتماعی و توزیع عادلانه درآمد و ثروت در جامعه است تا هرگونه ظلم و ستم اقتصادی از میان برداشته شود. به همین دلیل، نه تنها بهره فرد، بلکه به اجتماع نهاد های مؤثر اجتماعی نیز توجه دارد. با وجودی که اسلام آزادی اقتصادی افراد و شرکت ها را به رسمیت می شناسد، اما چنین آزادی عملی را بی حد و اندازه نمی داند و با هرگونه عملی که باعث تخریب یا تضعیف اجتماع و یا ایجاد مشکل برای دیگران شود، به شدت مقابله می کند. در این میان حذف ربا از اقتصاد می تواند آفت موجود را در تعامل میان سرمایه گذار و مجری پروژه ها، با توزیع عادلانه سود، برطرف سازد.

علی ایحال، نقاط قوت و ضعف بانکداری اسلامی را می توان به شرح زیر دسته بندی نمود:

نقاط قوت

۱- با عنایت به اینکه بانکداری اسلامی ریشه در فقه پویای تشیع دارد، لذا از قابلیت انطباق بالایی در مواجهه با مناسبات و نیازهای زمان برخوردار است.

اعتقاد بر این است که تاکنون از تمامی ظرفیت های بالفعل و بالقوه این نظام استفاده نشده است. «طرح اعتبار در حساب جاری از طریق عقد اسلامی مضاربه» یکی از مصادیق این ظرفیت های بالقوه است که خوشبختانه بانک سپه با اخذ مجوز از مقامات محترم بانکی و ابلاغ دستورالعمل مربوطه به

بانک یک واسطه مالی مهم و نهادی حیاتی در ساختار اقتصادی هر کشور است که پس اندازهها و دارایی های راکد در یک نظام اقتصادی را به گردش در می آورد و آنها را در دسترس اشخاص و بنگاه ها و متقاضیان وجوه قرار می دهد.

تجهیز و تخصیص منابع پس انداز جامعه، صدور ضمانتنامه، گشایش اعتبار اسنادی، وصول پروات و... از جمله عملیاتی است که بانک ها انجام می دهند. در این میان دو عمل تجهیز منابع و مصرف آن در بخش های مختلف اقتصادی و برای رفع نیازهای متنوع افراد و بنگاه های اقتصادی (مصرفی - تولیدی)، از جمله اصلی ترین عملیات بانکی است که بانک را به صورت یک واحد از دیگر نهادهای پولی و مالی متمایز می نماید. بانک اسلامی نیز از این قاعده مستثنی نیست و نظام بانکداری بدون ربا در کشور ما که از زمان تدوین و اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا (سال ۱۳۶۳) بطور یکپارچه حاکمیت یافت و به اجرا درآمد، وجوه اشتراک و افتراقی با نظام بانکداری بین السللی که مبتنی بر نظام سرمایه داری است، دارد. در این نظام نیز، بانک ها با استفاده از منابع پس انداز گروهی از افراد (عرضه کنندگان وجوه)، نیاز مالی گروه های دیگر (متقاضیان وجوه) را تأمین می نمایند. از اینرو، از نظر اتکاب منابع پس انداز جامعه، تفاوتی بین نظام بانکداری متداول در کشورهای دیگر و نظام بانکداری اسلامی وجود ندارد. آنچه که متمایز کننده این دو نوع نظام است، ماهیت، اهداف و جهت گیری های نظام اسلامی و تفاوت شکلی و ماهوی و شیوه های رفتاری در تجهیز و تخصیص منابع است.

بانکداری اسلامی به عنوان یک نظام مالی مبتنی بر مشارکت در سود و زیان، در عمل یک نظام «بازار محور» است. در نظام بانکداری اسلامی، سپرده گذاران، سرمایه گذار تلقی می شوند و بانک از سوی این سرمایه گذاران به تخصیص و بکارگیری پول و منابع مالی در فعالیت های سودآور مبادرت می ورزد.

در نظام اقتصادی اسلام، عرضه و تقاضای پول جای خود را به عرضه و تقاضای سرمایه واقعی می سپارد و بانک دیگر یک مؤسسه پولی نخواهد بود، بلکه تبدیل به مؤسسه مالی خواهد شد.

بانک اسلامی عبارت است از محل تجمع منابع پس اندازکننده، سرمایه گذار و بانک، به صورت سرمایه ای برای سرمایه گذاری در امور مختلف به قصد انتفاع، آن هم در چارچوب موازین اسلامی و نظام های پولی و اعتباری، به شیوه ای که سود حاصل از این سرمایه گذاری ها براساس تفاهم قبلی بین اشخاص یاد شده در بالا تسهیم شود. حذف ربا (بهره) به

کالا به آحاد جامعه منتقل می شود. در این رابطه لازم است با استقرار نظام رتبه بندی مشتریان اعتباری و تعیین ریسک و خطرسنجی پروژه ها و دقت در تنظیم قراردادهای عقود اسلامی و نیز توجه به ضوابط معیارهای اساسی اعطای تسهیلات (قابلیت اعتماد و اطمینان مشتریان، صلاحیت های فنی و تخصص، ظرفیت مالی و کسب اعتباری مشتریان)، از تحمیل هزینه های بالاسری به مشتریان اجتناب ورزید.

۳- دشواری تمديد برخی از قراردادهای عقود اسلامی (نظير فروش اقساطی).

۴- ابزارها و شیوه های جذب منابع و سپرده های مردم در نظام بانکداری بدون ربا محدود بوده و توجه به این امر به ویژه با توجه به گسترش بانکداری الکترونیک و Home Banking و استفاده از اینترنت از اهمیت اساسی برخوردار است.

۵- ساختار دولتی نظام بانکی، عدم تطابق بین سطوح اختیارات و مسئولیت ها، شفاف نبودن سطح اختیارات مدیران، وجود مراکز کنترلی و بازرسی موازی، پایین بودن سطح حقوق و دستمزد مدیران و کارکنان در مقایسه با ریسک ها، مسئولیت های مالی و کار طاقت فرسا، فقدان آزادی عمل بانک ها در استفاده مؤثر از منابع خود، وجود سقف های تسهیلات و متفاوت بودن نرخ سود بخش های مختلف اقتصاد، در زمره مشکلات کنونی بانک ها است که به پهنان موانعی برای اجرای کامل و صحیح قانون عملیات بانکی بدون ربا محسوب می شوند.

۶- فقدان بستر مناسب مخابراتی در جهت اجرای بانکداری الکترونیک و فناوری نوین، کارایی نظام بانکی کشور را در امر اطلاع رسانی، نظارت بر عملکرد واحدها و ارائه خدمات جدید به اقشار مختلف مردم تحت تأثیر قرار داده است.

۷- با عنایت به اینکه تسهیلات مضاربه مبتنی بر عقد شراکت است (عامل کار-عامل سرمایه)، لذا عدم مشارکت بانک در زیان حاصله جزو ابهامات این عقد است. اگرچه بانک ها در قراردادهای داخلی با استفاده از عقد خارج لازم، از قبول زیان وارده به اصل سرمایه امتناع می نمایند، لیکن به نظر می رسد انجام کار کارشناسی روی این موضوع و رفع ابهامات موجود ضروری است.

۸- به منظور حفظ حقوق و منافع سپرده گذاران و اخذ سود واقعی اصلاح است در عقد مشارکت مدنی (مسکن و ساختمان) برای تعیین سهم سود بانک (سهم سود واقعی)، سهم الشرکه بانک به قیمت کارشناسی ارزیابی و از مشتری اخذ یا به صورت اقساطی به وی واگذار شود.

۹- با عنایت به تعریف جعاله و نحوه اعطای تسهیلات در قالب این عقد، به نظر می رسد عملکرد فعلی بانک ها در قالب عقد مذکور بایستی مورد بازنگری قرار گیرد زیرا در برخی موارد گیرندگان تسهیلات، وجوه دریافتی از بانک ها را به سایر مصارف و نیازها اختصاص می دهند.

در این رابطه چنانچه شرکت های خصوصی برای انجام کار موضوع جعاله (به عنوان عامل) ایجاد و به ثبت برسند،

شعب، اجرای آن را از مرداد ماه سال ۱۳۸۱ آغاز نموده است.

۲- نظام بانکداری اسلامی نشأت گرفته از روح و جوهره قانون عملیات بانکی بدون ربا است، قانونی که در تدوین و تصویب آن اجماع نظر فقهای عظام، صاحب نظران، اساتید برجسته و کارشناسان معتبر نظام بانکی دیده شده است. لذا نفس عقود اسلامی عمدتاً فاقد اشکال شرعی و اقتصادی است، لیکن در مرحله اجراء به دلیل وجود سایر مشکلات جنبی، ابهاماتی ایجاد می شود.

۳- در بانکداری اسلامی، مسئولیت بانک ها صرفاً اعطای تسهیلات نیست و علاوه بر توجه به ابعاد مختلف اقتصادی و اجتماعی، توجه به افزایش تولید، اشتغال و سرمایه گذاری، صرفه جویی ارزی و سودآوری طرح یا پروژه، در محور عملکرد بانک قرار دارد. لذا خدماتی که بانک به استفاده کنندگان از تسهیلات اعطایی می دهد می تواند هزینه های تولید را کاهش دهد و نهایتاً تأثیر مثبت بر نرخ تورم جامعه برجای گذارد.

۴- اصولاً پرتفوی سرمایه گذاری بانک ها در بانکداری اسلامی از تنوع قابل ملاحظه ای در رشته های مختلف (کشاورزی، صنعت و معدن، مسکن، ساختمان، خدمات و بازرگانی) برخوردار است. این تنوع، از دیدگاه سودآوری مشابه پرتفوی سرمایه گذاری بازار است. لذا در چنین شرایطی ریسک سرمایه گذاری به حداقل و بازدهی آن به حداکثر تمایل می یابد. در نتیجه، این بازدهی مطمئن و کم ریسک می تواند سود مشروع، مناسب و قابل اعتمادی را نصیب بانک ها و نهایتاً طرفین فعالیت اقتصادی (گیرنده تسهیلات - سپرده گذار) نماید. در بانکداری اسلامی، توزیع درآمد بانک ها در گستره وسیعی از اقشار جامعه صورت می پذیرد. با عنایت به وجود رابطه وکالت درخصوص سپرده های سرمایه گذاری، بانک ها مکلفند سود حاصل از عملیات بانکی را به نسبت سهم منابع سپرده گذار پس از کسر حق الوکاله بین آنان توزیع نمایند. لذا برخلاف بانکداری ربوی که سود ثابتی به سپرده گذاران پرداخت می کند، توزیع درآمد ناشی از عملیات اعتباری بانک ها در گستره وسیعی از اقشار جامعه انجام می پذیرد.

نقاط ضعف

۱- ثابت بودن نرخ سود بانک ها در برخی تسهیلات نظیر فروش اقساطی که از عقود ربوی است، ابهاماتی را در خصوص ربوی بودن عملیات بانک ها در اذهان عمومی ایجاد نموده است که مستلزم دادن اطلاعاتی به مشتریان درخصوص مبانی شرعی، فقهی و حقوقی هر یک از عقود است. این شبهه ربوی بودن، خود موجب می شود که سطح مناسبات برخی از اقشار جامعه با بانک ها کاهش یابد که این امر نه به نفع بانک ها است و نه به نفع جامعه، زیرا امکان استفاده مؤثر از منابع برخی از اقشار جامعه حاصل نمی شود.

۲- بالا بودن هزینه ترهین و توثیق وثایق (غیرمقبول) در رابطه با تسهیلات اعطایی، موجب افزایش هزینه های مالی سرمایه گذاران شده و نهایتاً از طریق افزایش قیمت تمام شده

این موضوع می تواند ضمن ایجاد اشتغال برای گروه های جدیدی از افراد جامعه، موجب انجام معاملات جماله اصیل و جلوگیری از معاملات صوری و مآلاً اعطای تسهیلات به نیازمندان واقعی شود.

قسمت دوم: جمع بندی و نتیجه گیری

برای ارزیابی عملکرد یک سیستم، استفاده از نسبت ها، استانداردها و شاخص هایی برای سنجش، الزامی است. با توجه به اینکه نظام بانکداری بدون ربا در تعداد محدودی از کشورها آن هم نه بطور کامل، اجرا شده است، و این نظام تحقق اهداف کمی و کیفی منطبق با شریعت اسلامی را وجهه همت خود قرار داده است، لذا ارزیابی عملکرد آن به ویژه از نظر اهداف کیفی و ارزشی تا حدودی دشوار است.

علی ایحال با بررسی عملکرد بانک ها طی سنوات پس از اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا و به رغم وجود مشکلات و کاستی های فراوان، به نظر می رسد عملکرد بانک ها در خصوص جذب نقدینگی جامعه، تجهیز منابع، اعطای تسهیلات و تأمین مالی بسیاری از پروژه های اقتصادی (در بخش های مختلف)، و کمک به ایجاد اشتغال و سرمایه گذاری در مجموع نسبتاً خوب و قابل قبول ارزیابی شود. لیکن در رابطه با توزیع متناسب ریسک و بازده و مآلاً توزیع عادلانه سود فعالیت های بانکی بین طرفین (سپرده گذاران و گیرندگان تسهیلات) و اثرگذاری مثبت بر تورم و بکارگیری ابزارهای جدید برای جذب منابع (منطبق با قانون عملیات بانکی بدون ربا) و طراحی خدمات جدید بانکی و گسترش بانکداری الکترونیک و سودآوری مطلوب و حجم مطالبات معوق، از کارآیی بهینه فاصله داشته است. به علاوه به نظر می رسد به علت وجود تورم بالا در اقتصاد، توزیع سود بین سپرده گذاران و گیرندگان تسهیلات در سنوات گذشته به صورت عادلانه صورت نگرفته است و انتفاع بیشتری را متوجه گیرندگان تسهیلات نموده و عملاً بخشی از قدرت خرید سپرده گذاران به افراد مذکور منتقل شده است. لازم به ذکر است که اجرای نظام بانکداری بدون ربا در یک سیستم بانکداری خصوصی (با توجه به اختیارات، شبکه کوچک و محدود و بالطبع امکان نظارت بیشتر بر عملیات)، در مقایسه با بانک های دولتی (که به لحاظ ساختاری بعضاً بسیاری از تصمیمات خارج از اراده مدیران بانک ها اتخاذ و تکلیف می شود)، ممکن است پاسخ متفاوتی بدهد، لذا به علت فقدان تجربه لازم از کارکرد نظام بانکداری بدون ربا در بانکداری خصوصی، نمی توان مشکلات موجود را صرفاً به بانکداری بدون ربا منتسب نمود، و چه بسا که این مسائل و نارسایی ها ناشی از ساختار دولتی بانک های موجود باشد که این دو مساله جدا از هم و نیازمند دقت نظر بیشتری است.

لذا نایستی برخی مشکلات کنونی را به حساب ناکارآمدی نظام بانکداری اسلامی محسوب نمود و چه بسا در صورت محقق شدن شرایط مطلوب و ساز و کار مناسب، ظرفیت ها و پتانسیل های بانکداری اسلامی بسیار فراتر از وضعیت فعلی باشد.

به علاوه، برای کارکرد موفق نظام بانکداری اسلامی مفروضاتی وجود دارد که صاحب نظران آنها را در سه دسته اصلی عنوان کرده اند:

الف - عملکرد درست و صحیح بانک ها. یعنی بانک ها ضمن رعایت واقع بینی و حفظ حقوق سپرده گذاران و گیرندگان تسهیلات، دقیقاً به آنچه در قانون و آیین نامه ها و دستورالعمل ها آمده است، عمل کنند.

ب - عملکرد هماهنگ بانک ها (به دور از رقابت های نامالیم)

ج - عملکرد درست و صحیح مردم. زیرا در مفاهیم بانکداری بدون ربا، مشتریان بانک ها عمدتاً آیین شناخته می شوند و صحت عملکرد آنها (شامل اظهارات، استنادات، صورت های مالی، فاکتورها و...)، تأثیر بسزایی در موفقیت عملکرد بانک دارد.

هر اندازه که زمینه اجرای فروض مذکور بیشتر باشد، امکان کسب موفقیت در اجرای نظام بانکداری اسلامی نیز به همان میزان افزایش می یابد و بالعکس.

با عنایت به گذشت متجاوز از ۱۸ سال از اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا و با اعتقاد به اینکه هر سیستمی مستلزم بازنگری و اصلاح است، در حال حاضر با توجه به اینکه بانک ها به سمت خصوصی شدن پیش می روند و مؤسسات و نهادهای پولی جدیدی در حال شکل گیری هستند، متناسب با شرایط داخلی و به ویژه شرایط بین المللی و مقررات حاکم بر فعالیت بانکداری در صحنه بین المللی (مقررات کمیته بال، ...)، لزوم ایجاد تغییرات در دستورالعمل ها و آیین نامه ها احساس می شود. در اینجا به یک نکته اساسی می بایست توجه داشت و آن اینکه روح قوانین، آیین نامه ها و دستورالعمل ها در طول سال های اجرای قانون بانکداری بدون ربا در کشور، عمدتاً به تولید و اشتغال و به عبارتی به عرضه کل در سطح اقتصاد توجه داشته است و عمده تسهیلات در زمینه تولید اعطا شده است. با فرض آنکه ما تسهیلات را در مسیر تولید تزیق کرده باشیم و منجر به تولید هم شده باشد، به علت اینکه کالاها تولیدی از نظر قیمت تمام شده و کیفیت در بیشتر مواقع فاقد امکان رقابت با کالاهای خارجی است، لذا این کالاها عمدتاً در بازارهای داخلی عرضه شده اند که به علت پایین بودن قدرت خرید مردم، با تقاضای مناسب روبرو نشده و امکان فروش نیافته اند. در نتیجه، در یک چرخه نامناسب امکان بازپرداخت تسهیلات بانک ها با مشکل مواجه شده و این امر موجب توقف واحدهای تولیدی، افزایش مطالبات معوق بانک ها و متعاقب آن، مشکلات بعدی شده است.

بنابراین ضروری است که در بحث تجدیدنظر در دستورالعمل ها به سمت عقود حرکت کنیم که به بخش تقاضا توجه بیشتر داشته باشند (بطور مثال اعطای تسهیلات برای تأمین کالاهای مصرفی بادوام)، تا از طریق تحریک بازار تقاضا، بتوانیم بازار عرضه را رونق بخشیم.

* رئیس اداره حوزه مدیریت بانک سپه